

Владимир ЈОВАНОВИЋ
Исторјски институт
Београд

СРБИЈА И ИЛИНДЕНСКИ УСТАНАК

Ајсџрактџ: Чланак је посвећен односу различитих политичких чинилаца Краљевине Србије према Илинденском устанку у Македонији, августа 1903. године. Различит став званичног Београда, официрских кругова и српског јавног мњења, према устанку, као и заштравање политичких прилика на Балкану, довели су до крупних промена у поставкама српског националног рада у Македонији, у наредном периоду.

Године 1903. Македонија је постала поприште до тад незапамћених обрачуна између турске војске и комитских одреда. Борбе које су већ 1902. најавиле ново заштравање ситуације, наредне године попримиле су још шире размере. Концентрација војске у Солунском, Битољском и Косовском вилајету повећавала се сваком новом комитском акцијом, а положај хришћанског становништва бивао све тежи, претећи да изазове општи устанак. Званичници у Београду били су у потпуности упознати са стањем на терену, као и са разлозима појачане активности Унутрашње македонске организације као што су: прикупљање новчаних прилога, дотурање оружја и пропагирање скорог ослобођења.¹ По мишљењу српских политичара, основни циљ Унутрашње организације у том тренутку, није било ослобођење хришћана изазивањем једног већег устанка. У плановима политичког врха В.М.Р.О, устанак је представљао само средство, којим би пажња великих сила била прикована за Македонију и помоћу кога би било

---

¹ Унутрашња македонска организација, други је назив за В.М.Р.О. (Внатрешна Македонска Револуционерна Организација)

могуће изнудити међународну интервенцију, окончану давањем једне широке аутономије Македонији.² Солунски атентати, које су македонски револуционари извели априла 1903, само су потврдили овакве претпоставке српских политичара.³

Пажњу Београда привлачили су и потези кнежевине Бугарске, који су на различите начине били повезани са тренутним збивањима у Македонији. Погоршање прилика у европској Турској, према схватању српских политичара, ишло је у прилог плановима суседне Кнежевине и добрим делом је било последица управо њене активности. Годинама упорно радећи на томе да пред европском јавношћу, македонско питање представе искључиво као питање бугарске народности у Отоманској империји, софијски званичници заузели су сличан став и када се радило о акцијама македонских Комитета. Основни циљ политике Софије био је једноставан - појачану активност В.М.Р.О. и претње устанком у Македонији, искористити као додатно оруђе и снажну потпору сопственим дипломатским притисцима у Цариграду. Одричући се сваке директне умешаности у сукобе, али истовремено правдајући акције В.М.Р.О. пред европском дипломатијом, приказујући их као директну последицу несносног стања у европској Турској, у Софији нису били против новог заоштравања ситуације.⁴ Манипулисање устанком и уцењивање Порте, за коју се знало колико стреша од мешања великих сила у њена унутрашња питања, ушло је у основе политике Софије према македонском питању првих година XX века.⁵

Српски званичници имали су сасвим јасну представу о намерама Унутрашње организације, али се из Београда није могло учинити много да се започета акција спречи. Очување коректне политике према Порти уз покушаје посредовања код представника В.М.Р.О. ради одлагања планираних акција, било је све што су српски

---

² Извештаји српских дипломатских представника на страни и конзула из Битољског, Солунског и Косовског вилајета 1902, а посебно 1903. године, све чешће спомињу да је устанак хришћана који би организовала и предводила Унутрашња организација, сасвим извесна ствар. В. Ђоровић 1933, док. 24, 25, 42, 214, 234, 274, 287, 295, 330, 353, 355, 367, 398, 429.

³ В. Ђоровић 1933, док. 389, 397, 401, 403, 410, 418.

⁴ В. Ђоровић 1933, док. 24, 176, 177, 217, 233, 269, 276, 325, 341, 344, 366, 373, 374, 410.

⁵ М. Екмечић 1989, 462-464.

политичари могли предузети. Још једна чињеница значајно је утицала на изразито мирољубив став краљевине Србије. У време завршних припрема Унутрашње организације, дошло је до смене на српском престолу. Мајски преврат збио се непуна два месеца пред почетак устаничких акција у Македонији.⁶ У тренутку када је пажња Београда била окренута сређивању прилика унутар земље, оно што су српски званичници најмање желели, било је ново заоштравање прилика у суседној Империји.

Извештаји српских конзула у Македонији од јесени 1902. до пролећа 1903. године, најчешће говоре о запаљивој ситуацији и честим сукобима између комитских чета и турске војске, док су вести о све тежем положају хришћана у овој турској провинцији постале општа места. Презасићеност извештајима сличног садржаја, један је од разлога зашто сам почетак устанка - 2. августа (по новом календару) није изазвао већу пажњу, а немири у Битољском крају првих дана августа нису регистровани ни код српских званичника ни у дневној штампи.⁷ Брзина којом су се догађаји од тог тренутка одвијали, као и прекид телеграфских веза са Битољским вилајетом имали су за последицу то да српски дипломатски представник у Цариграду, који је морао имати најтачније информације, тек четири дана по избијању сукоба шаље врло штур извештај, у коме само наговештава могућност нових озбиљних сукоба.⁸ Тек 8. августа он даје нешто прецизније податке уз тврдњу да „...последњи изгреди узимају карактер општег устанка.“⁹ Укупној затечености допринели су турски званичници, и сами у страху од могућих последица и реакција великих сила. На Порти су зато у почетку свесно умањивали озбиљност ситуације, покушавајући да пред европским дипломатским

⁶ М. Екмечић 1989, 470.

⁷ Вести о скором устанку у Македонији редовна су појава у извештајима српских дипломатских представника у овом периоду. Као што је почетком 1903. године нова оружана акција Комитета очекивана на пролеће, сада је избијање устанка у јесен, након жетве, једна од чешће спомињаних комбинација. Али како ни сам битолски конзул, Михаило Ристић који се налазио у самом центру збивања, није успео да предвиди тачан развој догађаја, јасно је да је датум одређен за отпочињање устаничких акција за српске политичаре, као уосталом и за турске, остао потпуна тајна.

⁸ А. Раденић 1988, док. 115.

⁹ А. Раденић 1988, док. 123.

представницима стање прикажу као редовно, а себе као господаре ситуације.¹⁰ Према вестима из самог Битоља, међутим, прилике су биле су далеко од редовних. Први телеграм конзула Михаила Ристића од 8. августа, говори о доста озбиљном стању у вилајету због покрета комита и војске, као и о заузимању варошице Крушева од стране устаника.¹¹ И док су у Београду још увек прикупљали податке о стварним размерама устаничке активности, стигла је вест о убиству руског конзула у Битољу, извршеном од стране припадника редовне турске војске. Тек по приспећу ове драматичне информације, праћене обиљем нових извештаја о жестоким сукобима широм западне Македоније, у Београду су схватили сву озбиљност ситуације.¹²

При анализи почетних ефеката Илинденског устанка, ставови српских политичара и познавалаца прилика у европској Турској, без обзира на страначку опредељеност, били су веома слични. Устанак у Македонији и његове могуће последице, представљали су тек део сложеног мозаика балканских збивања. Другим речима, у Београду су пре свега морали повести рачуна о томе какве ће реакције немири у Македонији изазвати код великих сила. На држање Србије у наредном периоду утицало је и отпочињање рада на програму реформи у Отоманској империји, покренутог почетком 1903, у циљу смиривања стања у Старој Србији и Македонији. За успех ове акције Србија је била веома заинтересована, како би олакшала положај српског живља у западном делу Косовског вилајета.¹³ Посматрано са тог становишта, увећање напетости у Македонији свакако није ишло у прилог плановима Београда.

Свесни односа снага на Балкану и начина деловања европске дипломатије, српски политичари били су крајње опрезни, сагледавајући могуће последице устанка у прилично песимистичним тоновима. Једна од претпоставки која је опседала званичнике у Београду, била је евентуална интервенција Аустро-Угарске изазвана

¹⁰ О изјавама Порте и турских званичника на почетку устанка А. Раденић 1988, док. 118, 124, 140.

¹¹ А. Раденић 1988, 123.

¹² О првим реакцијама српских дипломатских представника и владе у Београду А. Раденић 1988, док. 124, 126, 129, 133, 135, 153, 171, 206.

¹³ Архив Србије, Министарство иностраних дела, Политичко одељење, 1904. ф- VI, д- I, Ф. Христић, Беч - Р. Данићу, 5. III 1903; ф- VI, д- II, М. Васић, Цетиње - Р. Данићу, 18. IV 1903; 20. V 1903; А. Раденић 1988, док. 242, 244, 276, 337, 366.

устанком, и могућност окупације побуњених области, слична оној изведеној четврт века раније у Босни и Херцеговини. У таквим околностима краљевска влада заузела је став, да би за Србију за сад било најбоље да се у македонске сукобе не меша. На пуну уздржаност упућивали су и српско-турски односи, као и дугорочни планови српске политике у Македонији. Миран црквено-школски рад на терену и дипломатска иницијатива у Цариграду, већ више од двадесет година представљао је окосницу српског националног програма.¹⁴ Та концепција била је још увек на снази и мењати је у управо у време устанка у Македонији, могло је само штетити. Компромитовати се неким непромишљеним гестом, било отвореном подршком устанку, било дипломатским притиском у Цариграду, значило би угрозити дотадашње напоре на стицању позиција у Македонији.¹⁵

Велику забринутост изазивало је и погоршање бугарско-турских односа, које је могло довести до ширења сукоба из Македоније на читав Балкан. Када је реч о држању Кнежевине Бугарске, два питања која су посебно интересовала српске политичаре била су: став Бугарске према устанку, и укупно погоршање бугарско-турских односа. Извештаји српског дипломатског агента из Софије, сведоче о великом узбуђењу с којим је бугарска јавност пратила збивања у Македонији, али и о нешто умеренијем ставу бугарске владе. Под снажним притиском великих сила да прекине са пружањем помоћи устаницима, али и пред опасношћу рата с Турском, влада у Софији применила је већ разрађену стратегију. Давала је обећања да ће учинити све што је у њеној моћи како би спречила пребацивање чета с њене територије у Турску, а истовремено одбацивала све оптужбе да је устанички покрет у Македонији њено дело. У јесен 1903, након вести о јењавању устаничких дејстава, постало је јасно да активности званичне Бугарске неће изаћи из оквира тајне помоћи устаницима и јавних протеста упућених Порти у виду нота.¹⁶ Смиривању духова

¹⁴ М. Војводић 1988. 43–46.

¹⁵ За разлику од Грчке и Бугарске, којима је народносту Отоманској империји била призната, и чији је црквено-школски рад уживао какву-такву заштиту Васељенске патријаршије, односно Егзархије, отварање српских школа у Македонији, зависило је пре свега од добре воље турских чиновника и самог султана.

¹⁶ А. Раденић 1988. док. 124, 154, 253, 215; К. Битоски 1977. 339–340.

веома је допринела и Русија, саветујући балканским државама да се уздрже од непромишљених акција. Стојан Новаковић, извештавао је да се Русија изричито противи мешању Србије у устанак и да њено мирно држање у Петрограду цене као мудар потез.¹⁷

Када се споменути разлози узму у обзир, почетна процена до које су у Београду дошли била је потпуно исправна. На пуну уздржаност упућивали су и следећи аргументи. Најпре, устанак у Македонији једнодушно је од стране српских политичара оцењен као дело „бугараша“, то јест бугарских револуционара.¹⁸ Друго, опасност коју је устанак учинио веома реалном, било је потхрањивање анархичних прилика у западном делу Косовског вилајета, и јачање притиска на српско становништво.¹⁹ Треће, свако озбиљније политичко ангажовање у евентуалним ширим сукобима, захтевало би висок степен спремности српске војске, која се у том тренутку налазила у стању дубоких унутрашњих подела.²⁰

Став званичника да је устанак у основи дело Бугарске, кључан је за разумевање корака српске владе у наредном периоду. Они се слажу у следећем: устанак је неоспорно дело македонско-бугарских Комитета, тренутак у коме је покренут крајње је неподесан, а начин на који је изведен, уз огромне цивилне жртве, као и основни циљ тог покрета - интервенција великих сила, наишао је на посебно оштру осуду.²¹ Већина српских званичника старије генерације, почев од Стојана Новаковића, посматрала је догађаје у Македонији на такав начин. У ту групу може се уврстити још неколико утицајних личности српске политике: Љубомир Каљевић министар иностраних дела, Стојан Протић министар унутрашњих дела, као и већи број српских дипломатских представника на страни. Ипак, било је и другачијих мишљења. Светислав Симић, начелник Политичко-просветног оде-

¹⁷ А. Раденић 1988, док. 202, 250.

¹⁸ Различити термини којима српски политичари означавају учеснике устанка: анархисти, револуционари, бунтовници, синоним су за најчешће коришћен израз - бугарашаи.

¹⁹ А. Раденић 1988, док. 127.

²⁰ *Велика Србија*, бр. 21, 4, септембар 1903.

²¹ Архив Југославије, Фонд Јована Јовановића Пижона, Ф-49, Белешке и радови Светислава Симића; И. Иванић 1910, 509-510; Ј. Јовановић 1990, 148 - 149; П. О. 1908, 54.

љења Министарства иностраних дела, и неколицина млађих радикалских политичара, иако су се сложили са осудом устанка, посебно због погубних последица до којих је могао довести, сагледавали су ситуацију у нешто другачијем светлу, имајући у виду крајње решење македонског питања и српско-бугарске односе уопште. Став шефа Политичко-просветног одељења, заснивао се на процени да је ситуација у овој турској покрајини почетком XX века битно измењена, и да борба за Македонију улази у своју завршну - политичку фазу. У складу с том оценом, изнетом већ почетком 1902. године, Симић је устанак В.М.Р.О. схватио као изазов, на који ће Србија морати ускоро да одговори. „Револуционисање народа“, како је он промене у расположењу становништва Македоније називао, ставља Србију пред избор, или се коначно укључити у политичку борбу, или наставити са црквеношколским радом, без обзира на измењене околности.²²

Ово друго решење, могло је штетити угледу Србије на терену и довести месно становништво до уверења да се за избављење од турског ропства Србија залаже само на речима, чиме би бугарској политици у Македонији била учињена крупна услуга. Проблем је међутим лежао у чињеници да Србија 1903. године још увек није била спремна за такве облике рада. Не само што су кључне политичке личности биле несклоне авантуристичким подухватима, посебно убацивању наоружаних чета, већ је и тренутак за такву акцију био веома неповољан. Концентрација турске војске у санџацима Старе Србије и Македоније била је велика, будност турских граничних јединица појачана, а систем канала и људи од поверења који би пребацивали и спроводили српске четнике није још постојао. Светислав Симић био је зато против тренутног и брзоплетог реаговања. Гледано, међутим, на дужи рок, сматрао је да ће четничка акција бити потребна и још за трајања устанка почео са припремом за њено организовање.²³

Док је краљевска влада у овом периоду покушавала да на сваки начин остави утисак мирољубивости и умерености, у Србији се јављају и први покушаји за развијање активније делатности у Македонији. Једна од организација која се доцније прославила својом хуманитарном активношћу, настала је управо у време устанка, као одго-

²² А. Раденић 1988, док. 41.

²³ Л. Љубен 1965, 249 - 252.

одређених последица ипак било.²⁹ Први извештај Михаила Ристића од 8. септембра, од кад је преузео дужност конзула у Скопљу, у потпуности је посвећен подробном информисању Министарства иностраних дела о постојању и начину рада приватне четничке организације у Србији, и њеном пребацивању комита у Турску. Према његовим речима, вести о српским коматским групама најчешћи су предмет разговора у Скопљу, а њихова појава, саркастично додаје Ристић „...већ је почела доносити и своје плодове, за нас веома непријатне“. Штетност овакве акције, за коју је Ристић убеђен да је настала мимо знања краљевске владе, он не види само у томе што је воде људи који се врло мало разумеју у такве послове, већ и зато што је њихов рад сасвим јаван, и што о њему пре свих знају турски конзули у Врању и Нишу.³⁰ Сличну огорченост испољио је и српски посланик у Цариграду, који је 8. септембра имао доста непријатан разговор с Великим везиром, Ферид-пашом. Том приликом Ферид-паша изјавио је да су и Срби отпочели са митинзима и комитетима, као и Бугари. Наравно да је српски посланик порекао могућност преласка било каквих чета преко српске границе, али је на крају свог извештаја ипак упозорио, да би постојање српских четника и њихове акције, могло бити фатално по српску народност и школе у Македонији.³¹

Након оваквих извештаја из Скопља и Цариграда, влада у Београду морала је реаговати. Циркулар упућен 13. септембра у Цариград, први је из серије докумената којима Љубомир Каљевић даје упутства Стојану Новаковићу и Сави Грујићу како да одговоре на оптужбе којима је краљевска влада била изложена. Министар иностраних дела одлучно демантује било какву повезаност званичне Србије и чета које су се појавиле у Турској, али с друге стране уопште не пориче истинитост тврђења да се неколико групца људи заиста из Србије пребацило преко турске границе. Па ни те малобројне четице Македонаца, наставља он, нису прешле границу да би се прикључиле бугарским комитама, већ да заштите своје породице „...и противу њих и противу насртања турских зулумћара.“³² Највише

²⁹ Х. Силјанов 1943, 279, 281.

³⁰ А. Раденић 1988, док. 212.

³¹ А. Раденић 1988, док. 211.

³² А. Раденић 1988, док. 222.

светла, како на став званичног Београда према питању српских комита тако и према устанку у Македонији уопште, баца циркулар упућен 16. септембра Стојану Новаковићу у Петроград. У њему Каљевић одлучно одбацује оптужбе Великог везира да је Србија убацивањем чета у Македонију решила да промени своје дотадашње држање према Порти. Министар ово одбијање образлаже констатацијом да ће краљевска влада наставити са политиком „...немешања у бугарски устанак,„ све дотле док такав став буде у интересу Србије.“³³

Ово наравно не значи да су опомене од стране Порте у Београду схваћене олако. Кораци предузети убрзо потом, у циљу пресецања канала за пребацивања комита из Србије, доказ су спремности владе у Београду да свој мирољубив став поткрепи конкретним мерама. У њих спада и наређење од 18. септембра за начелника округа врањског, којим му министар лично налаже да обавести капетана Рафаиловића „...да одмах оне људе које је изабрао да пребаци у Турску не пребације тамо а да их што је могуће пре удаљи што дубље у Србију.“³⁴ Овај телеграм отвара и питање, колико је званична Србија заиста била неупућена у активност приватне четничке организације? Поверљив извештај министра унутрашњих дела Стојана Протића, упућен још 29. јула Министарству иностраних дела, говори у прилог претпоставци да су меродавни кругови били прилично добро информисани о постојању и активности извесних комитских група. Посебно његова молба „...да се престане са овим послом који крије у себи многе незгоде...“ наводи на закључак да се у Министарствима иностраних и унутрашњих дела ако не суделовало, а оно сигурно знало за постојање и рад српских комита.³⁵ Међутим, уколико се у ранијем периоду из одређених разлога и гледало кроз прсте четничкој активности, у другој половини 1903. године став српских званичника био је из основе измењен. Опасност компромитовања дугогодишње

---

³³ Наставивши тврдњом да се на основу преласка неколико десетина добровољаца никако не може закључити да их организује српска влада, Каљевић коначно закључује да по његовом сазнању оних који су прешли границу не може бити ни пуна стотина. Имајући у виду изнето, он налаже Новаковићу да на сваки начин убеди руског министра спољних послова, у пуну решеност краљевске владе да остане при својим ранијим ставовима у вези са македонским устанком и умереној политици према Порти. А. Раденић 1988. док. 223.

³⁴ АС. МИД, ПО. 1903. О/19. телеграм МИД-а за начелника округа врањског.

³⁵ А. Раденић 1988. док. 105.

коректне политике према Турској, зарад једне лоше организоване и напречац изведене акције, била је сувише велика.

Док је Порта са једне стране улагала протесте због појаве српских комита на њеној територији, са друге је обећавала да ће коначно испунити дуго очекиван захтев Београда, односно признања српске народности у Царству. Имајући у виду тренутак у коме је покренут, овај дипломатски корак може се схватити само као лукав покушај Порте да Србији стави до знања, да ће њено мирољубиво држање сигурно бити награђено. Телеграмом од 25. септембра српски посланик у Цариграду обавестио је надлежно Министарство, како му је Велики везир у поверењу саопштио да је ово питање повољно решено и да је спремна ирада којом се признаје српска народност. Наравно да је овако пријатна вест изазвала велику пажњу Београда, одакле су затражене додатне информације о иради али је ускоро, као што је то на Порти било уобичајено, дошло до непредвиђених компликација због којих је даљи рад на признању српске народности обустављен. Велики везир је тврдио да су томе криви сами Срби, који су нетактично вест пустили у јавност, те је београдска штампа о томе увелико писала.³⁶ Наводећи ту чињеницу као разлог за обустављање решавања овог, за Србију веома важног питања, везир је упозорио да би сада реакције Бугарске и Грчке могле бити веома непријатне.³⁷ Питање је да ли би се Порта и да није дошло до објављивања вести у штампи одлучила на тако крупан уступак Србији. Сигурно је међутим да је овај њен потез срачунат управо с циљем да званичнике у Београду увери у исплативост мирољубивог држања у македонским заплетима.

*

Ако је српска влада имала јаке разлоге да догађаје у Македонији посматра с великом забринутошћу и крајње суздржано, реакције српске јавности на њих биле су сасвим супротне. Опречност ставова званичника и јавног мњења последица су како различитог тумачења узрока ових догађаја, тако и корака које би Србија у Македонији требала да предузме. Мишљење политичара било је опредељено

³⁶ *Велика Србија*, 13. септембра 1903, бр. 30; 21. септембра 1903, бр. 38.

³⁷ А. Раденић 1988, док. 251, 252, 256, 258, 268, 279, 287.

пре свега уверењем, да је реч о намерно изведеној и унапред планираној акцији, која је могла довести у опасност не само мир на Балкану, већ изазвати последице које би угрозиле основне националне интересе Србије. Супротно овом, јавно мњење је већим делом поздравило устанак, видевши у њему спонтан бунт напаћене браће.

Најбољи показатељ расположења српске јавности је дневна штампа и мало је београдских листова, који током августа и септембра 1903. своје ударне ступце нису испунили драматичним вестима из Старе Србије и Македоније. Као и по многим другим питањима и при оцени ових догађаја дошло је до поделе српских гласила, зависно од страначке опредељености. Радикалски орјентисани листови као „Уставна Србија“, „Трговински гласник“ и „Штампа“, осим што истичу тежак положај хришћана и њихова страдања, у први план стављају потребу тешње сарадње Србије и Бугарске и заштите словенских интереса на Балкану од заједничког непријатеља.³⁸ За разлику од оваквих ставова „Београдске новости“, гласило Либералне странке, са много једа и сасвим отворено напада покретаче устанка називајући их борцима за велику Бугарску.³⁹ У групу листова који су заузели крајње негативан став према устанку спада и ултра-национално опредељено „Братимство“, а у складу са том платформом је и констатација да је тренутни покрет у Македонији „на силу буна“ и дело бугарских агената.⁴⁰ Разноликост изнетих ставова не треба да збуњује. Највећи део српске јавности, као што ће то и избори половином септембра показати, био је привржен Радикалној странци и њеним циљевима, а они су изнети у „Уставној Србији“. Као званични орган странке, овај лист је доследно заступао њену концепцију, а то значи да „Уставна Србија“ није смела отворено ни осудити нити подржати устаничке акције. Овако деликатан став при оцени уста-

³⁸ *Уставна Србија*, 18. август 1903, бр. 200. *Трговински гласник*, 31. август 1903, бр. 167.

³⁹ *Београдске новости*, 16. август 1903, бр. 47. и 15. септембар 1903, бр. 77. Интересантно је да је у извештавању *Београдских новости* приметна не мала измена става према устанку у врло кратком периоду, током прве половине августа (по старом календару). *Београдске новости* 7. августа 1903, бр. 38. У чланку под насловом *Родољубиви ђокич* Срби се позивају да се припреме, јер је куцнуо *последњи час* као и на то да се што пре крене у помоћ угроженима. Већ следеће недеље, о устанку се пише на сасвим другачији начин.

⁴⁰ *Братимство* 8. август 1903, бр. 31.

нка, резултат је потребе да се ничим не компромитује један од главних спољно-политичких циљева радикала - тежња за балканском сарадњом и зближавањем, посебно са Бугарском. У тим оквирима креће се и њено писање, а чланак *Србија и Буџарска* од 16. септембра, у коме се говори о неопходности сарадње две суседне земље, најбоље илуструје тај став.⁴¹

Без обзира на опречне ставове одређених политичких струја према устанку, пажња српске јавности овим је догађајем више него било којим пре тога, била окренута збивањима у Македонији. О томе сведочи и скуп одржан 30. августа, на коме су угледне личности, махом из радикалских кругова, пред неколико хиљада окупљених грађана изнеле ставове о стању у европској Турској, и донеле резолуцију у којој излажу своје погледе на решење македонског питања. Та резолуција, осим што говори о потреби смиривања стања у Старој Србији и Македонији, изражава неверицу, како у могућност стварног реформисања Турске, тако и у тврдњу да би велике силе узимањем мандата за умирење ових области, могле поправити положај хришћанског становништва. Уз то, отворено се сумња да ће комитске чете и њихове вође донети слободу и зајамчити равноправност свим народима у Македонији. Према заједничком мишљењу сазивача скупа, једино праведно решење било би да се, чувајући султанов суверенитет, заинтересованим балканским државама повери „умирење и уређење“ Старе Србије и Македоније.⁴²

Потреба споразумевања између Србије и Бугарске, врло опрезан став приликом оцене самог устанка, као и одбацивање страног мешања у Македонији, препознатљиви су ставови радикала. И док „Трговински гласник“ о овом догађају говори као о највећем и најимпозантнијем скупу, до сад одржаном с чиме се слажу „Уставна Србија“ и „Штампа“, „Београдске новости“ у чланку *Пред миџинџ* упозориле су да овакве манифестације могу само Бугарима ићи у корист.⁴³ У даљем тексту писац овог чланка није пропустио прилику да отворено нападне и делатност Светислава Симића, творца нове

⁴¹ *Уставна Србија*, 4. септембар 1903, бр. 214. Писац овог чланка је Сава Грујић.

⁴² О резолуцији донетој на митингу *Уставна Србија*, 18. август 1903, бр. 200. „Штампа“, 18. август 1903, бр. 208.

⁴³ *Трговински гласник*, 19. август 1903, бр. 181.

српске политике у Македонији као потпуно непромишљену.⁴⁴ По мишљењу аутора овог текста, једини поштен споразум између Србије и Бугарске јесте подела интересних сфера у Македонији.⁴⁵ Није потребно посебно истицати какву је оцену скупа од 30. августа дало „Братимство“, ако се има у виду његова констатација да је онима који организују овакве скупове место иза решетака.⁴⁶ Иако су постојале велике разлике у ставовима званичне Србије, која је била сасвим уздржана, и јавности, која је захтевала активнију политику, ипак је остварена сагласност по неким кључним питањима. То је пре свега потреба пружања хитне помоћи пострадалом становништву Македоније, и неизоставно усаглашавање погледа Србије и Бугарске ради одбране принципа - Балкан балканским народима.

*

У јесен 1903, турске регуларне јединице су уз свесрдну помоћ башибозука уништавале последња жаришта устаничког отпора, уједно вршећи одмазду над локалним становништвом. За то време, политички кругови у Београду с напрегнутим ишчекивањем прате даљи развој догађаја, везано за Македонију. Као што су српски политичари више пута упозоравали, устанак у Македонији нанео је доста штете интересима малих балканских држава.⁴⁷ Најцрње слутње српских званичника, у које спадају давање онакве аутономије Македонији какву је прижељкивала Бугарска, или оружана интервенција Аустро-Угарске уз могућност окупације побуњених области нису се обистиниле. Ипак, оно од чега су у Београду такође зазирали - ушпитање великих сила и стварање повољних услова за даљи продор политичког утицаја Аустро-Угарске у Стару Србију и Македонију, обистинило се.⁴⁸ Аустро-Угарска и Русија, које су се још раније про-

⁴⁴ *Београдске новостии*, 16. август 1903, бр. 47.

⁴⁵ *Београдске новостии*, 22. август 1903, бр. 53.

⁴⁶ *Братимство*, 15. август 1903, бр. 32.

⁴⁷ О последицама Илинденског устанка по међународни положај Србије Д. Борђевић 1967, 220 - 221; М. Екмечић 1989, 471 - 472; W. Vucinich 1953, 122 - 164; X. Сиљанов 1943, 274 - 276.

⁴⁸ Корисни подаци о ставовима званичне Србије о политичкој ситуацији на Балкану и евентуалном развоју догађаја након одлука из Мирџштега, налазе се у циркулару МИД-а од 19. новембра 1903. године (по старом календару). А. Раденић 1988, док. 387.

гласиле за „највише заинтересоване државе“ у македонском питању, презеле су дипломатску иницијативу окончану споразумом у Мирцштегу, октобра 1903. године.⁴⁹ Програм из Мирцштега, покренут ради реформисања Отоманске империје, одражава између осталог и намеру ове две силе да саме, без учешћа балканских држава, одлучују о судбини њихових сународника у Турској.⁵⁰ Након објављивања програма реформи и суровог гушења последњих устанчких жаришта, постало је јасно да ће балканске државе, уколико се убрзо не одрекну себичне политике у Македонији, ускоро остати без могућности да то питање реше у своју корист.

Одлуке из Мирцштега значиле су и испуњење руског обећања (раније често пута понављаног) да се у балканске сукобе неће мешати ни по коју цену. Обимне припреме за предстојећи обрачун са Јапаном, представљале су за Петроград у том тренутку питање од прворазредног значаја. Основни план софијских политичара који је рачунао са увлачењем Русије у македонске заплете показао се као потпуно погрешан, а илинденске жртве учинио узалудним. На промену у смеру софијске политике у наредном периоду, утицао је и неуспех помоћног плана, спроведеног у јесен 1903. Мисија Григора Начовича, послатог у Цариград да у директним преговорима са Портом реши сва спорна питања, остала је без резултата.⁵¹ Тако је устанак, иако се у косно са кључним погледима званичне Србије на решавање македонског питања, донео и једну позитивну последицу. Опасним заплетима које је изазвао, он је бар за извесно време утицао на промену правца бугарске политике. У наредном периоду, идеја компромиса са Србијом у циљу одбране заједничких интереса у Македонији, налази све више присталица у Софији.

*

Крајња уздржаност београдских званичника од неке енергичније акције везане за Илинденски устанак, последица је неколико сасвим опречних задатка који су се пред српским државним

⁴⁹ О споразуму из Мирцштега и новом реформном програму Г. П. Гуч 1933, 336–338.

⁵⁰ О томе како су планове и кораке Русије и Аустро-Угарске током октобра 1903. године А. Раденић 1988, док. 274, 294, 321.

⁵¹ А. Раденић 1988, док. 294; Д. Ђорђевић 1967, 222.

врхом нашли скоро истовремено, а које је измењена ситуација у Македонији наметала. Први је потреба да се велике силе на сваки начин увере у спремност Србије, да своју политику у Македонији у потпуности усклади са њиховим саветима. Други, подједнако значајан, везан је за сазнање да ће ускоро бити неопходно појачати српску политичку активност на терену и обогатити је новим, оружанним средствима. Трећи је неодложна потреба јачања српско-бугарске сарадње, у светлу све јаснијих претензија бечких војних кругова усмерених ка долини Вардара. Коначно, оно што је пресудно утицало на став српских политичара, како према устанку тако и према његовим последицама, јесте закључак да за коначан расплет македонског питања Србија још увек није спремна, ни у војном ни у политичком смислу. У складу с том проценом, краљевска влада одлучила је да што је могуће пре приступи остваривању горе наведених задатака али тако, да на сваки начин избегне ново заоштравање сукоба и покретање завршне фазе македонског питања, до тренутка када ће и Србија бити потпуно спремна да се у њега укључи.

SERBIA AND THE ILINDEN UPRISING

S u m m a r y

The commotion in European Turkey in the first half of 1903 attracted the attention of Serbian politicians. However, preparations for the uprising in Macedonia coincided with a dynastic change in Serbia prompting Belgrade officials to give priority to internal issues. Besides, the attitude of the royal government was considerably influenced by the Great Powers and their active attempts at calming down tensions in the Balkans. In such circumstances, Belgrade's official attitude towards the occurrences in Macedonia was unambiguous. In keeping with the existing plan concerning the national question and in order to maintain good relations with the Ottoman Empire, Serbian politicians were determined to restrain from being involved in the complex situation caused by the uprising. Such decisions were largely influenced by the opinion of the competent circles in Belgrade that the uprising in Macedonia was stirred and supported by the Principality of Bulgaria and that, consequently, it was up to the politicians in Sofia to think about the possible consequences.

In contrast with this reserved position of the officials, the fierceness of the events in Macedonia aroused turbulent and, in a sense, twofold reactions of various social circles and groups. The Serbian public, as could be heard in daily press and public statements, asked for a more active approach of the Serbian government, above all, in terms of humanitarian aid to the Christians in the affected regions. On the other hand, uneasy about the passive attitude of official Belgrade, certain military circles displayed determination to protect Serbian interests in the

south by implementing new forms of struggle. They set, therefore, to muster up the first combat units despite the fact that Belgrade was expressly against Serbia's involvement in the armed conflict on the Macedonian soil. Such events, manifest exactly during the Ilinden uprising, clearly indicated that the following period would witness a change in the general policy of the Kingdom of Serbia towards the Macedonian question and its adjustment to the new situation.

БИБЛИОГРАФИЈА

Браќимсџиво

Радничке новине

Трговински гласник

Уставна Србија

Штампа

К. Битоски, 1977

Македонија и кнежевсџиво Буџарија (1893 - 1903), Скопје.

М. Војводић, 1988.

Србија у Међународним односима крајем XIX и почетком XX века, Београд

W. Vucinich, 1953

Serbia between East and West, Stanford California

Г. П. Гуч, 1933

Дипломатска историја модерне Европје, Београд

Д. Ђорђевић, 1967

Србија и Балкан почетком XX века (1903 - 1908), Југословенски народи пред I светски рат, САНУ, посебна издања CDVI, Београд

М. Екмечић, 1989

Стварање Југославије 1790-1918, II, Београд

И. Иванић, 1910

Македонија и Македонци, II, Нови Сад

Ј. Јовановић, 1990

Јужна Србија од краја XVIII века до ослобођења, Београд

Д. Лапчевић, 1925

Рај и српска социјална демократија, Београд

Л. Љубец, 1965

Документи за положебајта во Македонија и во организацијата во првата половина од 1904. година, Гласник на Институтот на национална историја, бр. 2. Скопје

П. О. 1908

Македонско ишѓање, Београд

Ж. Рафаиловиќ, 1930

Наша прва чети. Лужни преглед, бр. 6 и 7. Скопје

А. Радениќ, 1988

Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књ. I, св. 1, 29. мај / 11. јун 1903 - 14. / 27. фебруар 1904. Београд

Х. Сиљанов, 1943

Освободителните борби на Македонија, II, Софија

В. Ђоровиќ, 1933

Дипломатиска историја Краљевине Србије, I, (1. јануар 1902 - 1. јун 1903), Београд